

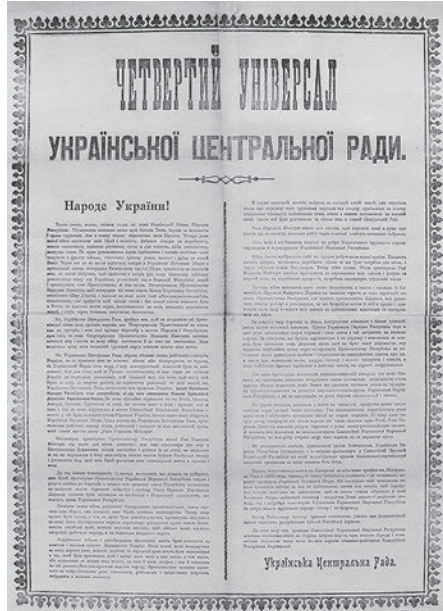
ЧЕТВЕРТА СПРОБА

Сто років тому, 22 (9) січня 1918 року IV Універсалом Центральної Ради було проголошено незалежність Української Народної Республіки як вільної та суверенної держави українського народу. Це була вже четверта спроба провідників української національно-демократичної революції сформулювати бачення майбутнього українського народу після трьох Універсалів, що наголошували на автономії України у складі майбутньої демократичної Російської держави у формі федеративної республіки.

Шлях до проголошення незалежності був непростим. Навіть у III Універсалі, прийнятому Малою Радою 20 (7) листопада 1917 р. вже після більшовицького перевороту в Петрограді, Центральна Рада все ще не наважувалася остаточно порвати зв'язок із Росією, наголошуючи: «Однині Україна стає Українською Народною Республікою. Не відділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів». Наприкінці Універсалу містилося звернення до народу: «Громадяне! Іменем Народної Української Республіки у федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, закликаємо всіх до рішучої боротьби зі всім безладдям і руйніцтвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великий і непереможний республіці Росії здоров'я, силу і нову долю. Вироблення тих форм має бути проведено на Українських Установчих зборах».

Володимир Винниченко захоплено оцінював цей справді історичної ваги документ: «Тепер нарешті ми могли творити життя по нашому образу й подобію, і тільки по нашому. Тепер ми мали всі засоби для того. Всі державні апарати переходили до рук Генерального секретаріату, всі фінансові засоби були до його розпорядження, вся військова сила підлягала його наказам... Все населення, вся демократія України дивилась на Український Уряд з надією й вірою». На жаль, таке райдужно-оптимістичне бачення світлого майбутнього української державності, яка мала б розвиватися на засадах, забезпечених III Універсалом, дуже швидко розбилася об крижану невблаганність поточних політичних реалій.

Менш ніж за місяць потому, 17 (4) грудня 1917 р. уряд більшовицької Росії – Рада народних комісарів – видав так званий «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради», підписаний Володимиром Ульяновим (Леніним) та Львом Троцьким. Цей документ вимагав від українського уряду безумовної підтримки більшовицької влади, а вимоги, викладені у ньому, мали у разі їх виконання привести до ліквідації самостійної української державності як такої. Відкинувши ці зухвалі умови більшовиків, Центральна Рада опинилася у стані війни з більшовиць-

кою Росією. Невдовзі російські більшовики розпочали військове вторгнення в Україну, прикриваючись при цьому створеним у Харкові «кишеньковим» «робітничо-селянським» урядом. Його існування мало зняти з більшовицької Росії звинувачення в агресії проти України і виставити події таким чином, немов би йдеться не про зовнішню агресію, а про внутрішньоукраїнський конфлікт, громадянську війну, до якої Росія буцімто не має жодного прямого стосунку. **До болю знайома риторика, чи не так?**

Сучасники, звичайно, прекрасно бачили реальну сутність цієї картонної декорації. В. Винниченко влучно зауважував, що, створивши уряд у Харкові, Росія намагалася приховати власну агресію проти України: «Не вона, мовляв, уже тепер вела війну з Україною, а Харківський Український уряд боровся проти Київського, тепер, мовляв, це хатня справа самого українського народу. Натуральна річ, що це була тільки одна формальність, бо Харківський уряд усі директиви одержував з Петрограда й вів військові операції силами руського уряду». І справді, харківський більшовицький уряд нічого реально не вирішував і був суто формальним додатком до військового штабу російського більшовицького війська на чолі з В. Антоновим-Овсієнком.

Навіть самі члени цього «маскувального» уряду відверто визнавали власну неповносправність. Так, В. Затонський, який був на той час «народним секретарем освіти», іронічно зауважував: «Називали себе урядом, та самі до того ставилися трохи гумористично. Та й справді: який же з нас був уряд без армії, фактично без території, бо навіть Харківська рада нас не визнавала. Апарату жодного... Секретаріат був у кишені». А «народний секретар військових справ» В. Шахрай, за спогадами одного з сучасників, скаржився: «Що це за уряд укра-

їнський..., що його члени зовсім не знають і не хочуть знати української мови? Що не тільки не користуються жодним впливом серед українського суспільства, але воно навіть ніколи й не чуло раніше їхніх прізвищ? Що я за «український військовий міністр», коли всі українізовані частини в Харкові мені доводиться роззброювати, бо вони не хочуть іти за мною на оборону радянської влади? За єдину військову підпору для нашої боротьби проти Центральної Ради ми маємо лише військ, що скерував на Україну з Росії Антонов і що на все українське дивиться як на вороже, контрреволюційне». Як бачимо, навіть військовий міністр «харківського українського уряду» визнавав відсутність підтримки більшовицького правління місцевими українцями і його повну залежність від російської більшовицької армії вторгнення. То ж про яку громадянську війну може у такому разі йтися?

Втім у Українській Народній Республіці справи були ще гіршими – якщо більшовицький уряд у Харкові тримався передовсім на штиках армії, приведеної В. Антоновим-Овсієнком з півночі, то Центральна Рада не мала достатньо безздатного війська, спроможного її захистити. Ба більше – частина українських збройних формувань під впливом агітації більшовиків воліли дотримуватися нейтралітету, а то й зовсім переходили на бік більшовиків. Сучасник подій Дмитро Дорошенко зазначав у своїх спогадах: «Українське військо, всі ці численні “українізовані” полки, дивізії й корпуси танули як сніг, далеко швидше, ніж відбувалася їх українізація. Ентузіазм літа 1917 р. проминув безслідно, і од “мільйонів багнетів”, про які так гордо говорилося влітку, не зосталося й сліду».

За таких умов більшовицькі загони наприкінці грудня швидко просувалися на Київ, через що сумно та невесело стрічали українські урядовці новий 1918 рік. Вже згаданий Д. Дорошенко писав: «Новий 1918-й рік наступав при дуже сумних ауспіціях. Чернігів, Полтава, Харків, Катеринослав були вже в руках большевиків. На місці кувалась зрада з боку крайніх лівих українських груп і підготовлялось повстання в Києві. В залі Українського Клубу в Києві зійшлася під новий рік громадка української інтелігенції, щоб вкупі зустрічати новий рік. Прийшов голова Ради Народних Міністрів (так нарешті переіменовано генеральних секретарів) В. Винниченко, міністер пошти М. Шаповал і ще дехто. Зібралася переважно стара інтелігенція, «домартовської» доби. Настрій був у всіх невеселий. Посідали за стіл. Вибила дванадцята година. Всі почали просити, щоб Винниченко сказав слово – традиційний новорічний тост. Він відмовлявся. Нарешті дами упростили його. «Що я вам скажу? – почав Винниченко. – Хіба те, що йде варвар з півночі і грозить знести і змести з лиця

ЧЕТВЕРТА СПРОБА

Закінчення. Початок на с. 10

землі всі наші здобутки, зруйнувати нашу культуру, знівечити все, чим ми дорожимо й над чим працювали!» Ціла промова була овіяна глибоким смутком і песимізмом. У такому ж дусі говорив по ньому й другий міністер – М. Шаповал, що вітав наступаючий новий рік словами «morituri te salutant!» Промови представників влади не сприяли заспокоєнню, і на другий день весь український Київ знав, що говорилось учора міністрами на бенкеті. Але дійсність цілком оправдувала навіть найбільший песимізм».

За таких невтішних умов життя на решті жорстоко навчило українських політичних діячів очевидного – годі розраховувати на те, що Україна може сподіватися на постання в Росії демократичної влади, з якою можна домовлятися і жити в межах спільної федеративної держави. Слід було боронити здобутки української національно-демократичної революції принаймні у межах власної держави, не претендуючи на нездійсненну месіанську роль щодо росіян. З огляду на це, а також з метою укласти окремішній мирний договір з Німеччиною та Австро-Угорщиною, які могли надати збройну допомогу проти російських більшовиків, Центральна Рада нарешті дозрала до проголошення незалежності, що передбачало цілковитий розрив з Росією і творення власної окремішньої держави. Зроблено це було IV Універсалом Центральної Ради, текст якого Михайло Грушевський виголосив 25 (12) січня, однак під документом була проставлена дата 22 (9) січня 1918 р. – день, коли мали розпочати роботу передбачені III Універсалом Українські Установчі збори.

У тексті IV Універсалу наголошувалося, що його ухвалено «для того, щоб ні руське правительство, ні яке інше не ставили Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій край до ладу, творчої роботи, до кріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, оповідаємо всіх громадян України: Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу. Зо всіма сусідніми державами, як-то: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та іншими ми хочемо жити в злагоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української республіки. Власть у ній буде належати тільки народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представниця робочого люду – селян, робітників і солдатів та наш виконавчий орган, який однині матиме назву Рада народних міністрів». Втім, на жаль, навіть тут українські політики не уникли традиційних розважань про теоретичну можливість майбутнього федеративного зв'язку з Росією, зауваживши, що

у майбутньому «належатиме рішення про федеративний зв'язок з народними республіками бувшої Російської держави».

Окремо у тексті говорилось про завдання оборонити волю українського народу від російських загарбників, які дещо завуальовано називалися «більшовиками» та «насланими з Петрограду найманими насильниками»: «Що ж до так званих «більшовиків» та інших напасників, що нищать та руйнують наш край, то приписуємо Правительству Української Народньої Республіки твердо й рішуче взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо: не жалючі життя боронити добробут і свободу нашого народу. Народня Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду найманих насильників, які топчуть права Української Республіки».

**Термінологія документа вкотре змушує загати нашу сучасність, у якій ві-
їна із зовнішнім агресором називається
антитерористичною операцією, вояки
регулярної російської армії – добровольцями,
які буцімто пішли воювати на Дон-
бас під час відпущки або звільнившись
з лав збройних сил і прихопивши з собою
зброю аж до важкої техніки включно,
а місцеві колаборанти окупантів – сепаратистами і ополченцями.**

Насамкінець IV Універсал закликав «усіх громадян самостійної Української Народньої Республіки... непохитно стояти на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Республіки». Однак сили наприкінці січня виявилися надто нерівними, і попри героїзм захисників української держави, зокрема славновісний подвиг студентів у бою під Крутами, Центральна Рада змушена була відбутися до Житомира, а Київ захопили більшовики. Лише вдалі переговори української делегації у Бресті-Литовському та мирний договір між УНР та країнами Четверного союзу дозволили Центральній Раді отримати військову підтримку з боку Німеччини та Австро-Угорщини і звільнити українську землю від загарбників-більшовиків так само швидко, як її було втрачено, – вже на початку квітня до Харкова вступив Запорозький корпус полковника УНР Петра Болбочана.

На жаль, ефективно скористатися проголошеною незалежністю Центральної Рада

не спромоглася і після цього – більшовицька агресія по суті змінилася німецькою окупацією. Четверта спроба усамостійнення української державності, якщо рахувати її за Універсалами Центральної Ради, виявилася запізнілою і, в кінцевому підсумку, невдалою – ані гетьман Павло Скоропадський, ні діячі Директорії так і не спромоглися захистити проголошену незалежність України.

Якщо ж вважати IV Універсал першим документом, що однозначно заявляв про створення «самостійної, ні від нікого незалежної, вільної, суверенної держави українського народу», то четверту спробу відірватися від Росії Україна здійснює саме зараз. Другою спробою був Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р., що мав суто символічне значення і не був реально втілений у життя попри всі зусилля борців за українську незалежність в роки Другої Світової війни та після неї.

Третя спроба відбулася 24 серпня 1991 р., коли було проголошено Акт проголошення незалежності України, однак, як показали наступні понад два десятиліття української історії, наша держава так і залишилася на роздоріжжі між справжнім суверенітетом і перебуванням у полі тяжіння Росії. Як зазначав Віталій Портников у блискучому есеї «Сто років самотності українства»: «У 1991 році, вже після проголошення другої незалежності, Україна вступила в СНД і на довгі десятиліття закріпила в свідомості навколишнього світу свою приналежність до пострадянського простору і особливі зв'язки з метрополією».

Зараз, після подій Майдану 2013 – 2014 рр., російської анексії та окупації Криму і збройної агресії Російської Федерації проти України на Донбасі нарешті триває четверта спроба здобуття справжньої української незалежності. Чи вдасться принаймні цього разу остаточно вкоренити беззаперечний суверенітет України – покаже час. Історія ж укотре вела, що будь-які сподівання на демократизацію Росії марні, і найкраще, що можна зробити – це залишити внутрішньоросійські справи росіянам, а самим сконцентрувати зусилля на тому, щоб запобігти чужоземному втручанню у справи внутрішньоукраїнські.

**А.М. Домановський,
доц. каф. українознавства**